

Påven Alexander III:s septemberbrev till Norden.

Orientering.

Jakob Sirmondi, S. J., utgav 1613 för första gången Petrus Cellensis' brev. Petrus Cellensis var abbot i La Celle i närheten av Troyes i Champagne sedan slutet av 1140-talet, blev 1162 abbot i det stora klostret St.-Remi i Reims och hamnade omsider 1181 på biskopsstolen i Chartres. Hans död inträffade två år senare. En ivrig företrädare för tidens bernardinska idéer och ideal stod han under det stora kyrkliga schismat 1159—1177 orubbligt på påven Alexander III:s sida; då som senare var han i de kyrkliga händelsernas centrum. Samlingen av hans brev visar hans vidsträckta, inflytelserika förbindelser. Den har för Nordens historia i första hand sin betydelse genom breven i den till ärkebiskop Eskil av Lund, en nära personlig vän till abbot Peter, och genom de brev som rör missionen till Estland och hedningarna däromkring i Eskils och Absalons tid.

Till sin upplaga av Petrus Cellensis' brev fogade Sirmondi som ett tillägg femtiosex brev från Alexander III.: Alexandri papæ ad Petrum abbatem S. Remigii et alios epistolæ LVI. De påvliga septemberbrev till Norden ingår i detta tillägg. De är bevarade endast genom det. Liljegren har omtryckt dem i första bandet av *Diplomatarium Suecanum*, Rydberg tre av dem i Sveriges traktater.

Alexander III:s septemberbrev till Norden är införda hos Sirmondi som en grupp för sig. De har hos honom numren 19—27. En förteckning följer här på dem. De är i den ordnade i tidsföljd.

1. Sept. 7 (n:o 24). Till biskop Vilhelm av Strengnäs. Kungen (i Sverige), metropoliten där och ärkebiskop Eskil av Lund, det apostoliska sätets legat, den senare genom skriftligt privilegium, har stadfäst kyrkan i Strengnäs i besittningen av vad den innehar med rätta, särskilt i besittningen av Nerike. Påven tager kyrkan i sitt beskärm och stadfäster innehavet. Jaffé 12111 (8140).

2. Sept. 8 (n:o 23). Till biskop Col av Linköping. Biskop Stenar har, i avsikt att gå i kloster, resignerat från sin biskopsvärdighet inför ärkebiskop Eskil av Lund, det apostoliska sätets legat, från regalierna inför kungen och rikets stormän. Klerker och lekmän i stiftet har med Eskils, kungens och jarlens samtycke valt Col till hans efterträdare. Påven medger att Stenar får resignera. Han stadfäster valet och konsekrationen av Col. Jaffé 12112 (8141).

3. Sept. 9 (n:o 22). Till ärkebiskopen av Uppsala och hans suffraganer. Påven har underrättats om att barnaföderskor i deras land bringar sin avkomma om livet och att barnafäderna samtycker och övertalar därtill; om incest och tidelag som är i svang; om barn som ofrivilligt kvävts under sömnen; om att presterna celebrerar messan med torr vindrugg och med brödsmulor doppade i vin; om att troende lekmän ingår äktenskap lönligen och utan presterlig välsignelse och messa. Han fördömer dessa förbrytelser och utfärdar föreskrifter. Jaffé 12113 (8142).

4. Sept. 9 (n:o 26). Till ärkebiskopen av Trondheim och före biskopen A(mund) av Stavanger. Fulko, biskop över esterna, står redo att omvända detta folk. Påven manar brevmottagarna att låta Nicolaus, en munk av estnisk börd, göra honom följe. Jaffé 12115 (8144).

5. Sept. 9 (n:o 25). Till ärkebiskopen av Uppsala, hans suffraganer och Guthorm jarl. Då finnarna är hotade av sina fiender, lovar de jemt och ständigt att hålla sig till den kristna tron och begär predikanter; när fienderna väl är borta förnekar de tron och jagar ut predikanterna. Påven tillhåller brevmottagarna att taga sig till vara för finnarnas bedrägliga förfarande och skaffa sig säkerhet däremot. Jaffé 12114 (8143).

6. Sept. 10 (n:o 19). Till ärkebiskopen av Uppsala och hans suffraganer i Svea- och Götaland. Påven har fått kännedom om den simoni som råder vid tillsättandet av presterna, vilka, som det nu är, ofta är förrymda munkar, mandråpare och andra förbrytare; om att de andlige dömas

av verldslig domstol till jernbörd och annat fördömligt; om att man våldför sig på de andlige, undandrar sig att utgöra tionde med mera sådant. Påven går med stöd i koncilier och påvebrev strängt tillrätta med dessa förbrytelser och ålägger brevmottagarna att följa gällande föreskrifter. Jaffé 12117 (8146).

7. Sept. 11 (n:o 21). Till kungarna, hövdingarna och andra kristtrogna i danernas, norrännens, svearnas och götarnas riken. De vilda esterna och andra hedningar i de trakterna kämpar mot de kristna och kristen tro. Påven tillerkänner dem som bekrigar dem samma indulgens som ges besökare av den heliga graven. Jaffé 12118 (8147).

8. Sept. 17 (n:o 20). Till de kristtrogna i Datien. Fulko, biskop över esterna, är redo att omvända detta folk. Han tryckes av brist och fattigdom. Påven uppmanar till att lemna honom understöd. Jaffé 12120 (8150).

9. Sept. 17 (n:o 27). Till klerker och lekmän i Linköpings stift. Påven tillhåller brevmottagarna att visa sin biskop C(ol) samma lydnad och aktning som de visat hans företrädare Gi(s)lo. Jaffé 12122 (8151).

De påvebrev som här blivit förtecknade, gäller provinsen Datien, särskilt Sverige, och länderna öster därom. Endast ett mycket ringa antal påvebrev av äldre datum är bevarat för Sverige och Estland. Brevens betydelse i historiskt avseende motiverar en närmare orientering.

Samtliga dessa brev till Norden är daterade Tusculanum. De är från samma månad, tydligen också samma år. Man saknade i äldre tid möjlighet att med någon säkerhet fastställa detta år. Jaffé har med stöd i orts- och månadsbeteckningarna fastställt det till 1171 eller 1172. Dateringen torde inte kunna preciseras närmare.

Proveniensen av ett brev är ofta grundläggande för att kunna historiskt utnyttja det sakenligt. Man har hittills aldrig uppmärksammat att septemberbrev till Norden 1171—1172 ingår i tillägget till abbot Peters av St.-Remi brev. Denna proveniens är egnad att förvåna. Man frågar sig hur breven kommit att hamna i just denna samling och vad detta innebär.

För att få klarhet i spörsmålet har man till en början

att vända sig till brevsamlingen hos Sirmondi i dess helhet med undantag av breven till Norden. Man har att söka fastställa varifrån den stammar och den tid som den omfattar.

Företas en undersökning ur dessa synpunkter faller genast den plats i ögonen som abbot Peter av St.-Remi intar i samlingen. Undantar man breven till Norden och ett fåtal andra, är samtliga ställda till abbot Peter, ensam eller tillsammans med annan person; fåtalet andra rör hans kloster, uppdrag som anförtrotts honom eller förhållanden som intimt hört samman med hans intressesfer. Karakteristiskt är vidare att mest alla breven i samlingen är daterade Tusculanum. Till orten har fogats månads- och dagsangivelser, men årtalen uteslutits. Breven låter sig genom sina dateringselement och genom sitt innehåll hänföra till bestämd tidsperiod: 1171—1172, dock att något eller några av dem kan vara redan från oktober—december 1170. Två brev (n:o 2—3) är odaterade, men är att datera som de andra. I början av samlingen har ett brev från 1170 30 juli (n:o 10), i slutet ett brev från 1169 (n:o 55) och ett från 1173 (n:o 54) kommit med.

Av vad här anförts är det tydligt att breven i samlingen, om man ser bort från breven till Norden, är hämtade ur ett och samma arkiv. Arkivet kan endast vara abbot Peters arkiv i St.-Remi. Breven till Norden är från samma tid som de andra och har fått plats mitt ibland dem. Ett samband föreligger tydligen. Spörsmålet är vilket.

Några av septemberbreven till Norden rör missionen till Estland och hedningarna däromkring. Vad har dessa brev och andra som hör samman med dem att berätta om sambandet?

I spetsen för missionen stod munken, senare biskop Fulko. Denne, säger abbot Peter på ett ställe (DS I, 64), har vuxit upp i kretsen hos oss; sin munkdräkt fick han i klostret La Celle (in gremio nostre humilitatis coalescens habitum religionis a nobis in monasterio Cellensi suscepit). Munk var han alltså senast 1162. Han blev därefter vigd till biskop av ärkebiskop Eskil (DS I, 66: Pauper iste

episcopus dominus Fulco, quem per euangelium in Christo ego genui monachum et uos episcopum). Omsider, i början av 1170-talet, stod han färdig att börja sitt missionsföretag. Abbot Peter ingrep då. Han anbefallde honom hos Alexander III. Det skedde inte mindre än två gånger. Anbefallningsbrevet är ännu i behåll (DS I, 64, 65). Första gången för Fulko själv med abbotens brev till kurian. Vad han anhöll om var att påven skulle auktorisera honom att gå ut och predika för hedningarna. Men Fulko fick återvända utan auktorisationen. Det andra anbefallningsbrevet är från samma år som det första. För den helige fadern, skriver abbot Peter milt ironiskt, bör det aldrig falla sig svårt att bistå och hjälpa när det som här är fråga om att utbreda kristen tro. Eder herre och mästare sände en gång sina apostlar att predika den nya tron. Han gav dem med sig förmågan att göra under. Vad som begäres av eder är endast ett missionsprivilegium och det skydd ett sådant ger åt den som innehar det. Brevet hade verkan. Påvebrevet om missionen till Estland och hedningarna däromkring blev utfärdade.

De brev som utfärdades är fyra. Huvudbrevet bland dem är brevet av 17. september (8): missionsprivilegiet med anbefallning att bistå Fulko. Till detta sluter sig organiskt de tre andra, två av 9. september (4—5), ett av 11. (7). Genom det första av dessa senare söker påven trygga att Fulko får en orts- och språkkunnig man vid sin sida, när han beger sig österut. Missionsfärden var planlagd som ett krigståg, och det andra av breven är ett indulgensbrev för de daner, norrmän, svear och götar som deltar i tåget. Det tredje brevet har en tidigare forskning mycket sysselsatt sig med. Det har kallats påvebrevet om s:t Eriks korståg. Brevet har inget med den svenske helgonkungen att skaffa. Påven ger i det anvisningar till dem som väntas ha ledningen av 1170-talets krigsföretag mot öster: ärkebiskopen av Uppsala, hans suffraganer och Guthorm jarl. Anvisningarna tar sikte på ett av de hedniska folken i esternas grannskap: finnarna.

Det låter sig sålunda bestämt visa att abbot Peter av St.-Remi haft sin hand med ifråga om fyra av de nio septemberbrev till Norden: abboten är den som utverkat dem hos kurian. Man har däri en förklaring till att breven kommit med i abbot Peters samling av påvebrev. Men förklaringen kan utbyggas. Abbot Peter har utverkat breven för annan person: sin lärjunge och forne klosterbroder Fulko. När det tidigare på året inte lyckades utfå dem hade Fulko sjelv varit vid kurian; när utverkandet lyckades skedde det genom budskickning — sjelv uppehöll Fulko sig då i St.-Remi. Fulko, skriver abbot Peter till Alexander III. i det andra anbefallningsbrevet, har under året varit på besök vid kurian; nu är han hos oss såsom vår gäst (*hoc anno curiam visitavit et modo nobiscum hospitatur*). Brevet har nått Fulko i St.-Remi. Kopior har tagits; kopiorna lagts in i klosterarkivet. De har hamnat där bland de andra samtida påvebrev.

Samtliga breven 1171—1172 till Norden är från samma månad och måste vara samtidigt utverkade vid kurian. Det torde inte vara en alltför vågad slutsats att inte blott breven om den estniska missionen utan även de andra breven till Norden passerat över St.-Remi.

Vad här konstaterats för vidare. Det har legat i abbot Peters intresse att de fyra breven om missionen blev utverkade för Fulko. Intet tvivel därom. Men var abbot Peter i klostret i St.-Remi i Reims, så långt avlägset från Norden, också mannen bakom missionsverket, själen i detta?

Det föreligger utöver de brev som redan blivit begagnade ännu andra om det estniska missionsverket. Det brev som i detta sammanhang särskilt har betydelse är från abbot Peter till ärkebiskop Eskil (DS I, 66). »Den frikostighet I visat mot Fulko», skriver abboten, »har varit över hövan glänsande. Han tackar med oss Gud för den och förkunnar hurusom I är den som stödjer honom i livet och på färden och att han förlitar sig på att alltid ha sitt stöd hos eder» (*De magnificentissima liberalitate uestra Deo gratias nobiscum refert, exponens quod sustamen-*

tum uite et peregrinationis sue uos habet et semper habiturum confidit). Abbot Peter fortsätter: »Fulko har nu lagt handen vid plogen för att vidga kristenheten och fylla Guds lador med en rikare skörd, men kostnaden och mödan ha'n I burit. Eder, ja eder är förtjensten för vad som kan komma ut av hans arbete, ty han lever av edert arbete, en Guds och eder arbetsman, och vad helst han kan vinna åt Christo är till eder ära och bekröning» (Manum siquidem misit ad aratrum ope uestra et opere ad Christianitatem dilatandam et horrea Dei fertiliiori segete implenda. Uestrum enim, uestrum est quicquid incrementi prouenerit ex labore ipsius, quia et de uestro uiuit tanquam operarius Dei et uester, et ad gloriam uestram respicit atque coronam quodcunque Christo acquirere potuerit). Orden är skrivna då Fulko anträdde sin missionsfärd. De visar, även om superlativen modereras, att bakom missionsverket stod ärkebiskop Eskil som finansierande och organisator.

Det torde under dessa omständigheter vara klart att när abbot Peter, Eskils näre personlige vän, utverkade breven för Fulko, det skedde i samråd med ärkebiskopen och tydligen på hans uppdrag.

En ny utsiktspunkt, en vidare orientering är därmed vunnen. De återstående fem septemberbreven rör Sverige. Undersökningen har att inrikta sig på i vad mån ärkebiskop Eskil också här kan anses stå bakom.

Tvenne av dessa brev är privilegier för Strengnäs och Linköping av 7. och 8. september (1—2); det tredje ett brev till klerker och lekmän i Linköpings stift av 17. september (9). Privilegiet för Strengnäs (DS I, 86) är ett skyddsbrev för kyrkan där; det stadfästes genom det ett tidigare privilegium för denna. Det senare var som brevet upplyser, utfärdat av ärkebiskop Eskil, det apostoliska sätets legat. Genom privilegiet för Linköping (DS I, 85) stadfäste påven den resignation från biskopsstolen där som biskop Stenar gjort och det val av ny biskop som därefter företagits. Även detta privilegium klarlägger att Eskil spelat en roll i händelseförloppet: han har med stöd i sin embetsställning god-

tagit resignationen och gett sitt samtycke till valet. Brevet av 17. september (DS I, 88) slutligen är ett vanligt följebrev till det sista privilegiet. Det kan inte vara annat än att också bakom dessa tre brev står ärkebiskopen av Lund. Det är stadfästelser gjorda av honom som påven bekräftar.

Återstår bland påvebrev till Norden endast de två breven till ärkebiskopen av Uppsala och hans suffraganer av 9. och 10. september (3, 6). Breven (DS I, 83; Sveriges traktater I, 86) avser en reform i väsentliga stycken av den svenska kyrkan, ett utrotande av missförhållanden och missbruk som länge gjort sig gällande, kyrkans inordnande under kanoniskt fasta och sanktionerade former. I den mån de rådande förhållandena beröres i dessa brev, måste källan vara av nordiskt ursprung. Reformerna som föreskrives är grundade i den kanoniska rätten utan att någon hänsyn tas till svensk sedvänja och rätt. Grunden är lätt att finna för det senare, samma grund som Innocentius III. anförde i ett brev av 1206 då han förvägrade ärkebiskop Andreas Sunesen att få stadfästelse på några förordningar som denne utfärdat. Innocentius skriver: »det har från din sida ödmjukt supplicerats hos oss att vi måtte värdigas med vår apostoliska konfirmation styrka och stadfästa dessa förordningar. Vi har emellertid inte ansett att de bör till bättre säkerhet uttryckligen konfirmeras, då vi genom en sådan konfirmation skulle kunna få sken av att utfärda allmän lag» (Bullarium Danicum 1198—1316, 47: *Licet autem ex parte tua nobis fuerit humiliter supplicatum, ut institutiones illas confirmationis apostolice dignaremur munimine roborare, ne tamen per confirmationem huiusmodi ius commune statuere uideremur, eas non duximus ad cautelam specialiter confirmandas*).

Till sju av de nio septemberbreven är ärkebiskop Eskil tillskyndaren. Det är a priori antagligt att han är det också till de två återstående. Detta blir så mycket antagligare när man gör klart för sig vilken hans ställning var till den svenska kyrkan. Såsom ärkebiskop av Lund var han primas *Svetiæ*, därmed den fasta mellaninstansen mellan påve-

stolen och ärkebiskopsdömet Uppsala. I sin egenskap av primas kunde han när som helst ingripa i den svenska kyrkans angelägenheter, och då som alltid annars var ärkebiskopen av Uppsala honom skyldig samma obediens och reverents som suffraganerna honom sjelvt.

Är den uppfattning som här gjorts gällande rörande Eskils ställning ifråga om påvebrevet till Uppsala riktig, har man i hans ingripande att se ett uttryck för den corrigendi libertas som tillhörde primatets innehavare. När denna libertas i det följande bestreds Absalon från svensk sida, klagade denne hos påven (DS I, 128), och Innocentius III. svarade med att inskräpa vad redan Hadrianus IV. förordnat då primatet upprättades: ärkebiskopen av Lund har att beständigt inneha primatet över Sveriges rike; han skall leda förvaltningen av vad som hör till de troendes välfärd; så mycket oavlätligare och till större nytta för detta land som han på nära håll kan föra en grundligare uppsikt med vad man har behov av och vad som brister (Bullarium etc., 9: super regnum illud primatum semper obtineat et ordine, qui subsequitur, debeat ei preesse: qui tanto frequentius et utilius illi terre que ad salutem fidelium pertinent ministrabit, quanto necessitatem eorum atque defectum e uicino plenius poterit intueri). Innocentius III. inskräpte 1201 ånyo detsamma, Honorius III. 1217 och 1224 desslikes (Bullarium etc., 29, 117, 162).

Den orientering som här getts över påven Alexander III:s septemberbrev till Norden har fört från Sirmondisk publikation 1613 över klostret i St.-Remi i Reims och dess abbot Peter till ärkebiskop Eskil av Lund. Brevet står vid sidan av så många andra som ett monumentum över Eskils stora, banbrytande livsgärning.

Lauritz Weibull.